

Ötven év

Ifjúságom és életem

Elmondja
Zilahy Gyula (Zsül)

Szerző saját kiadása
1931

Митрополит

ELŐSZÓ.

Írta: *Szász Károly.*

Zsül — a nyájas mosolyú, kedves beszédű Zsül, a színpadnak félszázadon át szeretetreméltó, vidám királyfia — belefáradva abba, hogy onnét a deszkákról szóljon az ő hűséges közönségéhez, most íme az érintkezésnek azt a módját választja, hogy írásban, ebben a szép kis könyvben mond el egyetmást. Írói készségre való elevenséggel elbeszéli rövidre fogott történetét annak az ötven esztendőnek, a mit ő végig színészkedett.

Végig színészkedett — de csak a színpadon. S ezért volt jeles színjászó, mert a deszkákon is mindig magát adta, ha százféle alakban is. Ha mosolygás volt számára előírva: ő maga igazi mosolyát ragyogtatta — ha meleg érzésnek tolmácsa volt: a szíve mélyéről vette a hangot.

Az életben pedig sohasem színészkedett *Zilahy Gyula*, sohasem viselt álarcot — azért lett mindnyájunknak, szeretett barátja, kedves Zsülje.

A kik szerették őt a színpadon és szeretik az életben: bizonyára mind olvasni fogják ezt az érdekes könyvet, s az Íróban rátalálnak majd mindarra a vonzó, megnyerő tulajdonságra, a mi *Zilahyban* a színészt és az embert egyaránt jellemzi: a szinte páratlan szeretetreméltóságra, a lebilincselő közvetlenségre, a mindig igaz érzésre.

A *Zilahy Gyula* ötven éves pályája egyáltalában nem volt hűj jávai a küzdelmeknek, a csalódásoknak, a szenvedéseknek, s mindennek szelíd keserűségét ki is érezzük ezekből az itt élénk tárt őszinte visszaemlékezésekből. De mégis, ha gondolatban végigfutjuk *Zsüllel* ezt a pályát: mintha azt látnók, hogy ezen a félszázados úton mindig sütött a nap — még a felhők mögül is — és az út mentén virág nyílt mindenütt — ha nem is mindig tövistelen. Ez a verőfény mind a *Zilahy Gyula* lényéből áradt, ezek a virágok mind az ő lelkéből fakadtak.

Azt mondják, hogy az emberiség nagy jótevői közé tartoznak azok, a kik jól meg tudnak bennünkejt kacagtatni, — különösen, ha a komikum alacsonyabb láthatárán túl a humor szivárványát derítik reánk, azt a szivárványt, a mely a szív meleg, érzésének „könnyekben tört sugara”. *Zilahy Gyulát* megáldotta az Isten a humor gazdag adományával, s én büszkén szoktam

emlegetni, mennyire igazam volt már negyvenhat esztendővel ezelőtt, mikor jogászfővel Kolozsvárt jártamban megismervén Zilahyt, fiatal pajtások kedves körében azzal köszöntöttem rá a bujdosó pohárt, hogy őt a *Múza jókedvében csókolta* — már bölcsőjében — homlokon.

Az a bölcső a szép Szilágyság kedves tájékán ringott, mint a hogy az a könyvének első fejezetében költői tollal le van írva. *Zilahy* fiatalon szakadt el szülőföldjéről, s öregségére meg kellett érnie, hogy azt az áldott földet a világtörténelem legszörnyűségesebb erőszaka leszakította az anyaország testéről. A közbeeső időt *Zsül* azzal töltötte, hogy bejárta az ország minden vidékét s egyúttal fokról-fokra emelkedett a művészi pályán. Kezdte mint színlap-körmölő ripacs, aztán lett a vidéki közönség kedvenc színésze, majd pedig a Nemzeti Színház népszerű tagja. Később elment igazgatónak, s mikor ebbe a hősies vállalkozásába üzletileg belebukott, nem röstellt megint kisebb színpadok kisebb szereplője lenni, a mi még nagyobb hősiesség volt, mert a maga méltán ágaskodó művészi becsvágyát kellett legyőznie.

Mindezt elolvashatjuk most a könyvében, s kiérezhetjük írásából, hogy ha életkörülményei folyton változtak is, ő maga nem változott meg soha: megmaradt mindvégig annak a kedves, aranyos *Zsülnek*, aki törekvéseivel, munkásságával, eszményeinek hűséges és lankadatlan szolgálatával olyan és annyi hála kötelezte közönségét, hogy ennek a hálnak ragyogó fénye most be kellene hogy aranyozza a *Zilahy Gyula* érdemekben gazdag pályájának alkonyatát.

Szász Károly.

ÖTVEN ÉV.

Egy boldog kor emlékei.

A havas hegyvidék zordonságát, az alföldi lapály egyvonalú nyugodalmasságát ne keressétek az én szülőföldemen. Az én szülőföldemet a szép „Szilágy vármegyét”[”] régibb nótázó magyarok is „szőke Szilágy”-nak nevezték el kedveskedően . . . Az én szülőföldem bükkfától környezett hegyoldalain vadrózsák virágos bokraiban: dalos madárkák fészkelnek. A lankákon, a szelíd hajlású dombokon mézes szőlőgerezdeket édesít a szelíden szétömlő napfény melege. Szilvásaink gyümölcsbogyóinál még a nyári holdas éjszaka sem sötétkékebb. Réteinken kacagó bájjal bontogatja szét aranyos fehér selyem pompáját az árvalányhaj illatos fű virág csodája. Halban gazdag kis folyóink hátán ringatózva úszkálnak egyik parttól a másikig a csendes járású kompok. Az én szülőföldemen minden völgy ha jlásban vidám, locska patakok kanyarodnak, zsilipgátjaik tövében hívogatóan kerepelnek a mohásföldű, füstöskéményű vízimalmok. A nádasok az ér mentén susogva hajlanak. Ezüstös tó-állásokban bársony zöld vadrécék álmosan hápogva fürdetik esetlen fiókáikat. Ligetes mezőkről lágy furulyaszót hallani. Takaros városainkban egy nagy család módjára áll a sok jóember, határdombjai között megtalálván mindazt, ami a régi, kövér, uras magyar élet igényeihez elégült, jóltáplált boldogságához szükséges volt: miért már Losonczy István „Kis tükör”-ében olvasható az én szép szülőföldről:

*„Itt Hadad, Zsibó és Zilaj a hegynek szélében Ter-
meszt babot, borsót, búzát jó földében”.*

A foszlós fehér cipó, aranybőrű fonott kalács, az ízes krumplicukorral keverve, az én gyermekkoromnak mindennapi csemegéi voltak, amikor mi, famulusok, szünóra alatt egy piculás bankóért illatos kofapecsenyét, hasított cipóban bélelve, hordtuk a nagy diákoknak.

A falvas kőoszlop-tornácos kúrián a zilahi, somlyói, tasnádi csizmadiák, tímárok, gubás szűcsök, szűrszabók, kovácsok, bognárok uccára „kisajtós” pihenőpados, zsindeletetős házsorainál fővő ételek, sistergő pecsenyék csiklandozó illatai, lakodalmi és névnapi ünnepekre emlékeztetően lengedeztek gyer-

mekkoromban szülőföldemen, hol egyedül a zsidói, hadadi *Wesselényi bárók* öreg kastélytornyai vetekedtek magasságra a templomtornyokkal. A felhők mögé csak a *zilahi nagy református templom tornya* emelkedett, melynek négy harangját, de nagyon szerettem kongatni gyermekkoromban.

Azok a bárók is a mi báróink voltak. Hatalmas étvágyú, földrengető erős egészséges és vidám, a nemzetért minden áldozatra kész magyarok voltak, akik már a magyar színészet kezdetének legkezdetén pártfogolták a nagyszívű, eszményies lelkű vándorapostolokat, a pálcás kóborok legelsőit is.

Lelkem, elmém első felgyulladt lángjait is a nagy Wesselényi báróktól emelt és istápolta oltárról, a zilahi Wesselényi—Collegiumról öleltem fel.

... Az édes szülék, ez a szilágysági kálvinista iskola és annak akkori nagytudású tanárai: *Baczó Gábor, Hiry Ferenc, Kerekes Sándor, Kerekes József, Dobay Sándor, Török István, Fogarassy István, Szász Miklós, a pipás Lugosi, Boros, Faragó* és *Marossy*, a kék égtől melengetett s ezernyi bájosságban váltakozó, gyönyörű szülőföld jóízű, mókás, elégtől, mozgékony népével alakították, varázsolták át lelkemet azzá, melynek később színpadi sikereimet, a küzdelmes éveken könnyen vigasztalódó ifjú hamvas kedélyemet köszönhetem.

Ifjúságom múltával, deres fővel az élet végső határaihoz közelgetve, ó te gyönyörűsége Meszesalja, szülővárosom lankás határa és Ti elmúlt vagy messze elszakadt kedveseim, társaim, barátaim, emlékeim, — ha reátok gondolok, boldog ifjúnak, kacagós kedvű lelkigazdagnak érzem magamat s hódolatom hálám szeretet jeléül megfutott életpályám emlékeiből imhol tarka bokrétát kötök, falusias magyar virágkoszorút fonok.

Az én életem a napfényes szülőföldet tükrözi vissza. Művészeletemnek szülőföldje az egész ország is. Hiszen nincsen hazám határain belül város, falu, tanya, puszta, ahol meg nem fordultam volna. És ti, még élő jóbarátok, akik eddig a színpadról, arról a néhány deszkára szorított szép kis világról szeretetek engem, most könyvemet olvasva, az én bohókás, rózsákkal és tövisekkel teleszórt, hepehupás életem leírásánál a havas hegyvidék zordon fenségét, az alföldi tengersíkság egyenletes nyugvó képét ne keressétek benne.

* * *

Zilahon születtem. Családom, a zilahi nemes Balogh-familia, szilágysági származású. Anyai ágról nemes Domby Katalin volt az édesanyám. Édesapám zilahi Balogh János, akkor Zilahnak első kereskedő polgára volt. Csak „Jancsinak” hívták. Mindenki ismerte, mindenki szerette. Zilahon ő alapította az első társaskört, amely később a kaszinó címet vette föl. Az első műkedvelő társaságot ő szervezte a hatvanas évek hazafias lelkesedésével. Gyönyörűen rajzolt, festett, metszett. A műkedve-

Édesapám.

lők részére a színpaddíszleteket édesapám festette. (Hej, a színpadi díszletek akkor még nem olyanok voltak, mint ma. Okkergelb, ultramarin és kindrusszal festették.) De más volt a levegő, az érzés, a hangulat, a lelkesedés. Úgy mondták, hogy kitűnő műkedvelő volt. Ezt a tehetséget talán én és a Pali fiam örököltük. A rajz- építkezés és festés képességét: *Gyula fiam*. Édesapám korán elhunyt. Mindenkiért szaladgált, dolgozott, tevékenykedett: meghűlt, tüdőgyulladást kapott és 37 éves korában meghalt.

* * *

Zilahon mint gyermek tanúja és részese voltam a különféle, napokig tartó családi mulatságoknak. Más idők, más emberek voltak akkor. Szívesen és kimeríthetetlen buzgalommal rögtönöztek névnapi, szüreti, disznótori, de mindig kedves összejöveteleket. Még az is megtörtént, hogy az akkori időben szokásos halotti tor is mulatsággá változott. A „sohse halunk meg” jelszó kurjongatásával muzsikaszó lüktető zenéje mellett a vidám magyarok ekkor köszöntötték hétszámra a hajnalt. „Rózsák között nótaszóval”. Hogy temetkeznek is az emberek, de hogy is hitték volna ezt akkor az öregek. Később bizony mi is *gyanútlanul* léptünk a *hejehujás örökségbe*. *Magyar lélek, magyar* fajtám, hej de könnyen is pocskolod el minden kincsedet!

Ma már a galambdúcos, kőtornyos, zsalugáteres kúria idegen kézen van. Szőlőhegy, az erdő, mező, virágos rét, pipacs-virágos búzaföld már csak halványuló emlékeim fölött dereng.

De szeretnék megint otthon lenni, körülöttem lombos akác-fák, fehér illatos akácfürtökkel. Mintha most is hallanám rajtuk a szerelmes méhek zümmögését. Szinte érzem a virágillatot, csendes júniusi alkonyatban, mely beszél a gyermek és sihederkor feledhetetlen és boldog idejéről.

Udvarházunk vastag ambitusán, ott az eperfás tornác előtt talán most is ott van a gyékényszék, amelyen nagyapám elüldögélve pipázgatott, mutatójával nyomogatva a sistergő

Édesanyám meg én.

szagos szüzdohány zsarátnokát. Látom nagyapám pelikánt ábrázoló gyűrűjét. Mindig nekem ígérgette. Vájjon hol lehet. Szeretnék egyszer otthon lenni. Úgy, ahogy az akkor volt. A régi kedves akác-fák alatt üldögélni és elpipálni a még hátralevő életet, ahogy elpipálták hajdan való jó nemes uraimék. Elpipálni és meditatálni régi, régi szép időkről. Akinek boldog volt a gyermekkor, mindig visszaemlékszik erre az elvesztett paradicsomra. Egy sugár még is maradt abból a rengeteg fényből, ragyogásból, hogy bevilágítsa ezt a borongós alkonyatot, amely a háború villámaitól cikkázva, sivít keresztül a lelkeken.

Anyai nagyatyám, Dombly István házánál és kint a hegyen, a szőlős-pincéjénél a színészek is szívesen látott vendégeink voltak, és gyakran megfordultak. *Szabó Antal, Károlyi, Nyéki, Szegedy, Mihály, Gáspár Jenő, Csabi bácsi, Homokay* társulatai 6-8 hétig, úgy nyári mint téli idényben örömmel látott és pártolt előadásokat tartottak Zilahon. Kedves örömezzéssel emlékszem vissza arra az időre, 'amikor a nagyszülei-kúrián *Lendvay, Egressy Ákos, Szerdahelyi*, akik egyszer hármában érkeztek meg Nagybányáról Zilahra vendégszerepelni, ünnepi fogadtatásban részesültek nálunk, ahol *Bulyovszkyné*, Kolozsvárról *Gyulay Ferenc*, egy alkalommal *Reményi Ede* hegedűművész, aztán *Prielle Cornelia, Szerdahelyi Kálmán* és *Szigeti József* is vendégszerepeltek és házunknak is mindig kedves vendégei voltak. Még gróf *Mikó Imre* intendánssága idején, 1871-72. évben a kolozsvári színtársulat egy része is lejött Zilahra. Nagyatyám és fia Dombly Elek városi orvos az 1890-es évekig fővédői és mecénásai voltak Zilahon a színészetnek. Amikor a kolozsvári társulat vendégszereplését tartotta, a lombos öreg nagy diófa alatt terítettek asztalt és a zamatos szilágysági bortól az úri magyar lakomán a művészek hamar jókedvre pezsdültek. Éneklésüket, szavalataikat árnyékos bokor rejtekhelyéről áhítattal hallgattam. Az első vágyódások már ekkor lázba hozták ártatlan diáklelkemet, e titokzatosnak, rejtelmesnek tetsző pálya iránt . . . Még akkor a vendégtársulatok tagjai is az igazi művészetért lelkesedtek. Eme korból olyan színészekre emlékszem, mint *Pártényi, Tihanyi, Horváth Vince, Izsó, Szabó Anti, Siposné, Dobozy Lina, Csatay Zsófi Berky Ida, Balassa Károly* (később a Népszínháznak jeles művészei), *Pető János, Balogh Gyuri, Bágyoni Sz. Ödön, Miklóssy Gábor* és a két *Szatmáry*: nagy színészek! *Timár Jancsi* és *Rónai*, a híres tragikus, végül az akkor már nagy népszerűségnek örvendő *E. Kovács Gyula* és *Szentgyörgyi István*, továbbá *Bokody Antal, Szép János, Derék Antal, Prielle Péter, Komáromy Alajos, Szilágyi Béla, Kőműves Imre* a költő színész.

E szülei ház fehér asztalánál így megismervén a kedves, lelkes színészeket, már mint süldő diák, valóságos árnyékká szegődtem melléjük. Ismertek és szerettek is nagyon. Akkor voltam legboldogabb, ha valamiképp szolgálhattam nekik. „Gyuzsi fiam, hozz csak hamar a patikából flastromot”. Ha mondták, szaladtam loholva. Akkor még a bajuszt, szakállt deákflastrommal ragasztották fel arcukra a színészek. A színpadi maszkirozás tudományát én már akkor ellesegettem, sőt a függöny — mint akkor nevezték: kortina — húzást is idejekorán megtanultam. Mert ha a kollégium szigorú *kontra*-ja eltiltotta a színházba járást a hibázott nebulóktól, akik között én mindig ott voltam, ilyenkor a színpadon működtem mint kortina-huzó.

Amikor egyszer a „Vén bakancsos és fia a huszár” népszínművében játszottam a Pista bojtárfiút, — Szegedi Miska társu-

lata járt akkor Zilahon — a színpadon diligenter frequentáltam és a collegium professzorjai secundába ponáltak érte. „Komédiás léssen ebből a gyerekből, akárki meglássa!” Így mondták ki reám a jövő szentenciáját.

Pista bojtárfíú.

Az öreg kollégiumban én voltam a csínytevések főmestere! A számtan, geometria s a többi ilyen száraz tanulmányok nem igen érdekelték, ilyenkor olvasgattam *Dolinay* újságját és a kalandos ifjúsági regényeket. Kétfaragos piros cseréppipámat bugyii cifra bicskám, bodzafa csepűgolyós puskám és paritytyámat csereberéltem kis diákpajtásaimmal. Közülük alakult meg az első diákzenebanda. Az órákon sokszor rámvillant tanáraink sasszeme a papírfarkakkal ellátott és szabadon bocsátott zümmögő legyeknek számtalan ide-odarepedései miatt. Egyetlen tekintetükre a katedrához, „ítélőszék”-ük elé kullogtam, mire körmös, plága, mogyoróvesszőütések következtek, már hogy milyen kedvükben voltak a professzor urak.

Az is megtörtént, hogy lábra állítottak, vagy a szoba közepén kavicsra térdellették. Tanulótársaimnak ilyenkor önkénytelenül a legcsiklandozóbb multságokat rendeztem.

Ugyanis én olyan grimaszokat vágtam a fiukra, hogy visszatar-
tott kutya-kedvükben nyelvüket harapdálták. Az orcafintorítá-
sokkal — derék cimboráim későbbi tanúsága szerint — már ak-
kor is remeltem. Úgy tudtam mozgatni a fejemen a bőrt, ami-
lyen taktusra ők röhögtek.

Az iskolateremben a sántult jávorasztalt megvettem szín-
padnak és a színészekről, illetve az öltözőkből elcsent flastromos
szakáll- s bajusszal egy pillanat alatt kész volt a maszk.

A bakokra épült színpad aljára ragasztották ugyanis a szí-
nészek előadás után ezeket a deákflastromos szörméket, hiszen
az öltözőasztalukat is a színpad képezte. Ott nézegettem estén-
ként bámuló gyönyörrel végig maszkírozásukat. *Egressy Ákos*
vendégszerepelt egy alkalommal akkortájt Zilahon, ő masz-
tiksszal ragasztotta fel szakállát. Meg is csodálták. Emlékszem.
„*Az udvari bolond*” című vígjátékot adták. *Egressy Ákos* gyö-
nyörű férfi volt. Abban az időben *Hamlet*, *Brankovics* és *Dózsa*
Györgyben is fellépett a kiváló nagy művész, kinek a Nemzeti
Színháznál kreált klasszikus alkotásai feledhetetlenek. Nyug-
díjas korában egy óbudai kis lakásban élt elhagyatva. Elfeledve
halt meg. *Színészsors!* . . .

Éh mint benfentes diágyerek, könnyen jutottam hozzá a
már elhasznált szakáll- és bajuszokhoz. Flastromból készített
ormányokat is tudtam már ragasztani. Három osztály nebulója
vigyorogva, visítózva táncolta körül ilyenkor a bínét.

Áldott jó tanítónk Dobay Sándor bácsi alighogy kihúzta
fállábát az osztályból, már elkezdődött az adomázgatásom, mese-
mondásom, színjátékaim. De nem csupán szavalással, alakító
ábrázolásokkal komédiáztam én, hanem bűvészzel is
fokoztam a hatást, üvegdarabokat ropogtattam fogaim között.
Gombostűket szúrtam keresztül belülről kívülre az arcomon.
(Ma nem merném megcselekedni.) Kártyából készített tollas
Paprika Jancsit táncoltattam leülve a földre, a házikisasszony
zongoranótáira, nagy kacagások között. Ennek a kis komédiának
a fortélyát nem tudták felfedezni. A Jancsi táncoltatását csak
este produkáltam, gyertyafénynél, hogy a fekete cernát ne lát-
hassák meg a mulató nézők, amelyen a Jancsi sétált és táncolt.

Ebben az időben a színésztől idegenkedtek a profesz-
szor urak. De hát nem tehettek róla, talán *maguk sem tudták,*
miért. Pedig hát akkor kezdődött a „*magyar világ*”. Ezen idő-
táj t az én rendes ruhaviseletem is apró ezüstgombos dolmány-
ból, (spenczel) zsinóros magyar nadrágból, ráncos csizmából,
betyáros pörge kalapból állott. (Édesanyám hozta a debreceni
vásárról, amely akkor két hónapig is eltartott.)

A Wesselényi-Collegium diákjai közül nálamnál senki sem
tudta hetykébben, gavallérosabban csokorra kötni a nyakkendő-
jét. Kedvelt fióka is voltam mindenfelé. A házi és iskolai mu-
ltságok mellett végtelenül szerettem a harangozást. A vén kál-
vinista toronyba jártunk el *Túnyogi* bácsi pohos harangozó asz-

szisztálása mellett harangozni. A harangláb falán ma is olvasható a fekete harangon zsírral felírott nevem ákom-bákoma. A Wesselényi-Collegium 50 éves jubileumi ünnepélye alkalmával, amelyet *Kinics Gyula* igazgató nagy látkörü rendezésével országos jellegűvé tett, *boldogult Ady Endre* költőbarátommal kocsiztunk a Meszes-hegyi Nadastó nevű fürdőhelyre, ahol gyermekkorunk kedves emlékeit kerestük. A nyírfát is megtaláltuk, melyen nevem bevéselt kezdőbetűi ma már kidudorodva mosolyognak felém. — A cinteremben (templom-udvar) játékainknál, a Tyúkól uccai harcainknál, a botanizálással járó kiruccanásainknál, melyeknek én voltam a főrendezője, gyarapodott népszerűségem. A lányok szemében is én voltam a túl nem szárnyalt hős. A meszes-alji majálisoknál, a tánciskolában (a körmagyar volt kedvenc tánc abban az időben, a 70-es évek elején) barátaim szép nővéreinek körében, midőn a „haragszom rád” a „gyűrűsdi” játékok járták divatjukat. A hölgyválasznál sohasem maradtam hoppon, a cottyion-táncnál is az én buzavirággék gombos dolmányomra kerültek a legragyogóbb arany- és ezüstpapír-csillagok.

Színészkedő hajlamom, játék közben felvillanó színészi képességeim érdekessé tettek iskola kortársaim és társnőim előtt. Majd mikor a nyári nagy vakáció következett, rokonlátogatóban járván, a kies Szilágysomlyón és Tasnádon, az Éder Laciék kocsisíkjében, a bájos kis Éder Rózsi primadonáskodásával kezdeményezésemre játszottunk színházat. Papirosdiszleteket készíttettem, okkergelb és ultramarinkék festékekkel ragyogó termet és erdőt festve rá. Nemcsak rendeztem, de írtam is kis színdarabokat, melyeket vasárnap délutánonként eljátszottunk egy picula belépődíj mellett a szülők és gyermekek nagy örömeire. Előadás után következett az uzsonna és a régi zörgő családi zongora mellett a tánc.

*

A zilahi gondatlan napoknak akkor szakadt vége, midőn szüleim iskolai tanulmányaim folytatására Kolozsvárra vittek a piarista atyák főgimnáziumába. Ez az eddigi, lehetséges szabad életemet bilincsekbe verte, mert egyidejűleg mint konviktor a piaristák boltozott, kongó hideg-folyósós öreg kolostorában bentlakó is lettem. Ezen zárdaias életünkbe önképzőköri ünnepeink és irodalmi szárnybontogatásaink varázsoltak némi melegséget és fényt..

Önképzőköri irott mókáimat, tréfás szavالاتaimat itten is szerető tetszéssel fogadták az új pajtás tanulótársaim. Köztük volt Törzs Tivadar, aki később a Borsszem Jankó „Afganisszán Vártán szamosujvári örményfigurájának” volt az írója. Itt a konviktusban mégis akkor volt csak derűs napom, ha a szigorú ellenőrököt kijátszva, valami ürüggyel kiszökhettem a városba. Ilyenkor nyílegyenes utam a Belfarkas uccai színházhoz vezetett. A színház előtt ólálkodva órákhosszat, ellesegettem, bá-

múltam a próbaközök alatt a színház előtt csoportosan levegőző, próbálgató és trécselő művészeket. Dehogyan is sejtítettem még akkor, hogy 20 év múltán engemet is e dicsőmultú műintézet elsőrendű, kedvenc tagjaként lát viszont a „kulcsos város” lelkes, kedves, nemes feledhetetlen közönsége.

Később, még fölöttébb ellenszenvenné vált a konviktusi tartózkodásom. A zilahi kollégium után itt nem találtam fel, amit kerestem: a szépet, a jót, a nemesen érző fenkölt lelkeket. Sivár rideg, és puszta volt körülöttem minden. A levegője az itteni életnek nehéz, nyomasztó volt és dohos.

*

Elérkezett a nyári vakáció. Hazavittek. Otthon szüleimnek kijelentettem: de én nem megyek vissza többé a konviktusba. „Jól van, fiam, akkor hát légy kereskedő.” „Rendben van, nem bánom”, feleltem eltökélve. „Csupán arra kérem édesanyámékat, hogy vigyenek fel engem Pestre, hadd járjam ki a kereskedelmit ott.” így történt. 1876. év tavaszán vittek fel szüleim a fővárosba. Ott rokonok is laktak, de én bizony nem sokat törődtem velük. A látszat kedvéért fel-feljárógattam az iskolába, de biz' én többet lebzseltem a Múzeum-kertben. Nevezetes hely volt akkor az a Múzeum-kert, — rövidítve „Muzi”-nak neveztük. (Ez volt talán az első rövidített gyűjtőnév elnevezés!) — melynek rendfenntartását az öreg invalidusok látták el a padokon szundikálva. A Múzeum árnyas fái alatt a szerződésnélküli színészek ültek a Pannónia kávéház füstös levegőjét váltva fel. Iskolakerülő diákok, a Zrinyi-kávéházban kipumpolt egyetemisták összebújva lődörögtek a lombokon átszűrődő napsugarakban, összeismerkedésünk hamarosan ment, mert hát a szívünket tenyerünkön hordoztuk. Útszéli, kopott, jó bohém barátaimmal bebátorkodtam a Pannónia kávéházba is, akkor még ott tartották a színész-vásárokat. Valamennyi Hamlet, Romeo, Gertrudis, Ophélie, Moór Károly Ferdinánd és Lujza ott gyűlt össze a virágvasárnapot követő nagy héten és október elsején, amikor a téli nagy idényre tartották a színész-vásárt. 1876. októberében, szőlőéréskor én is közéjük álltam: színész lettem, még pedig legalantról kezdve, ripacsszínész.

*

Budapestről gyalogosan, kis, de tetszetős diákruhatárral vágtam neki a színészetnek. Az akkori truppok színészei már rég letűntek névtelenül. A ripacs-direktorok emlékezetes alakjai: Sós Mihály, Kőmíves Imre, Balogh Gyurka, Völgyi György. Utóbbi sarkanytyúsan, magyar ruhában járt, hosszúszerű tájtékipával. Fizetés helyett mindig vaskos kiszólásokat használt. A szelíd, lelkes gondolkozású Fáy János, (később Kiskőrösön postamester), Hubay, Nyéki, Kétszery, Sággy, Szuper Károly meg a többi borostás arcú direktort halvány, bús ködcsomóként látom a távolban magam előtt.

A ripacs.

A múlt idők ködös felhőit emlékezetem szikrázó villámcsapásokkal szakítja szét és a szeszélyesen szikrázó villámcsapásokkal megelevenedik multam . . . A múlt színészete az a kép, amit most rajzolok meg írásomban.

*

Dohányfüstös vendéglőteremben bakra épített színpad tűnik szemembe. Az asztaloknál idegenek kártyáznak és iddoggálnak, igazi jóllakott „bugris népség”. Furcsa hely, — mondtam magamban, — látva, hogy Thália templomában Pharaó és Bacchus is tanyát ütöttek. Esti hat óráig ugyanis kávéház volt ez a szentelt terem, csak azután változott át theátrummá. A pincértől a színigazgató úr után kérdezősködtem. Hátrább, a színpad felé eső részre utasított. Odamentem. Soha életemben nem láttam olyan társaságot, aminő ott gubbasztott. Valamennyi színész volt. Mind, egy-egy alak valamelyik borzongatós német rém drámából. *Ott* az ablak előtt, annak a bozontosfejű, zömök figurának sárgás szint játszó kalapja és kabátja eredetileg fekete lehetett. Míg egyik kezéről a körmét rágta, a másikkal az alatt az ablaktáblákon dobolta a Hunyadi-indulót. Egy széken ké-

fiyelmesen hátradőlve, kinyújtott lábakkal, de lehorgasztott fővel, maga elé bámulva ült egy másik, akinek arcáról valamennyi romantikus dráma, minden szívet-lelket megfagyasztó tragédia sirt le. Egy elevenarcú, sugártermetű fiatalember — kopott, de sikkal viselt ruhában — plédjét hősiesen vállára vetve az ablaknál fumigálta a világot, vígan fújva Jenidge cigarettájának füstjét s közben énekelte „Liliomfi”-ből:

Már többet itt
 Úgy sincs kredit,
 Üres a pénztár,
 A gázsi nem jár . . .

Ez a nótás, bohó színész *Rajz Jancsi* volt az akkori idők kedvelt bonvivánja és népszinműénekes. Egy asztalnál néhányan tardliztak, mellettük egy kötözgető nő ült, aki hol a kályhára, hol az előtte levő nyitott, üres kasszára pislogatott. Ő volt a pénztárosné és egyben a komika, A félig felhúzott kortina alól, a színpadról szörnyű komikus arccal tekintett le rám egy szikár, nyurgaképű alak, aki lámpát tisztogatott, ő volt a társulat lelke. Egy személyben színházi szolga, díszítő, kellékes, szinlaphordó, szerposztó és kitűnő burleszk komikus. Boránd Gyulának hívták, aki évek múlva a kolozsvári és később a Népszínháznak volt nagyon kedvelt színésze. Egy sarokasztalnál magamkorú fiatal színész ült. A másnapra szóló szinlapokat kormölgette igen keservesen. Később magam is gyakoroltam ezt az irodalmi. Két krajcárt kaptunk a szinlapmásolás darabjéért a direktortól s mikor már befagyott a proporció, nagyon sokszor e mellékjövedelemből éltünk, mert „májdling” sem járt. Bihari Leviczky Béla volt a fiatal, magamhajtású színész. Uri fiu volt, jó barát és jó színész. Későbbi évek őt is a kolozsvári színházhoz hozták, hol kedvelt hős-szerelmes vált belőle. Sokat küzdött, nem volt szerencséje neki sem, mint annyi másnak. Szívélyes barátsággal fogadott és közben jókat nevetve vigasztalt, hogy én is szaporítani akarom azoknak a számát, akik itt úgyszólván a levegőből élnek. Nevetős természetű ember volt velem együtt, úgyhogy a nyomorúságos kezdő színész ripacséletünket kedélyesen átnevtük. „Jaj pajtás, — mondogatta — nyomorúságos itt a vergődés. Már hat hete, hogy ebben a városkában tengődünk, ahol nem kerestünk egyebet deficitnél. A vendéglős sem akarja már engedni, hogy tovább játszunk, mert a direktor a teremért sem tudja fizetni. A felesége elutazott Adonyba meg Ráckevére bérletet csinálni, hogy innét kimozdulhassunk.” Béla ezalatt kaján mosollyal és vészjóslóan mustrálta végig vidéki színésznek nagyon is elegáns ruházatomat. „Hol beszélhetek a direktor úrral?” — kérdem tőle. A direktor éppen most törí borzas fejét, hogy miféle darabot is rántsunk elő hirtelenében ma estére, mert egyik színészünk megsokalta a kopálást és ma reggel itthagyt bennünket, mint szent Pál az olá-

hókat, azt se mondta a truppnak: fél kalap ... Te most éppen kapóra jöttél neki. Beszélgetésünk alatt a többiek is érdeklődni kezdtek irántam. A borotvált arcú férfiak, a fázékony nők ropantul megmustráltak. Jól hallottam találgatós suttozásukat:

Rettegi a ripacsdirektor.

„Hát ezt meg miféle szél hozta ide?” „Vájjon ki lehet ez a színész?” Fölöttébb jól esett, hogy máris színésznek néztek, mindjárt nekibátorodtabban lépegettem az úgynevezett igazgatói

szoba ajtaja elé. A direktor úr toporgatott le és fel ketrecében, mint a vén mackó, mígnem figyelemre méltatott volna. Én ezalatt jól körülnézegettem a tágas szobában, amely a vendéglőterem egy másik, kiegészítő mellékhelyisége lehetett. Három-négy nagy asztalon, faggyúgyertyákkal összecsepegtetett, festékes rozoga tükörládák mellett letépett szakáll-bajuszok szőrméi, elszórt festékek, kiöntött púdermaradékok heverték. Ez a szoba volt az öltöző is. Sarokba dobált cifra fővegek, sapkák, csákók,, római pajzsok, lándzsák, rozsdás kardok, dominók, dolmányok és avult minden módi és színű köpenyek jelezték, hogy ugyancsak itt rejlik a ruhatár is. Másik sarokban földreszórta feküdtek a könyvtár szellemi kincsei, a színdarabok és a szerepek tépett, zsiros tömegpapírja. Hallgatag szemlélődésemet hosszú, de kínos szünet után végül egy „elköhintéssel” szakítottam félbe és előbbre léptem. „No ki az? Mi kell” — hallatszott. E mordiális hangtói pillanatig megzavarodtam, de csakhamar rázendítettem mondókámra: „Alázatos szolgája nagynevű művészdirektor uram! Én vagyok az a Zilahy Gyula, aki írtam önnek és ajánkoztam társulatához előleg és útiköltség nélkül. Meg sem vártam kedvező válaszát, ime itt vagyok!” A direktor úr eléggülten végignézett rajtam. „Hm! Előleg nélkül!? Ön az én emberem. Van szalonkabátja, kék frakkja és fehér pantallója? — Jó! — Tehát rendben vagyunk. Éppen a legjobbkor érkezett, kedves amice, így most már mehet a mára hirdetett darab. Ma reggel, hm, képzelje, megszőkött a szerelmes színészem: a cudar! Pálcás, komisz színész is volt hm, hm! Elment, itt hagyott, amikor legnagyobb bajban vagyunk . . . Ma, amikor próbát akartunk tartani, akkor vettük észre, hogy a darabban, hm, hm, neki is van rolléja. Persze, sok a baj. A t. c. publikum nem pártol, pedig úgy játszunk, mint félistenek. A gyógyszerész úr engem Talmához hasonlított, a feleségem pedig úgy játsza Griseldist, mint régente Laborfalvy Róza ott fenn Pesten. Ugy bizony hallja, amice! Node itt van a szerep, ezt a rollét már bizonyosan játszotta is, tehát nem kell próbálnunk.” Anélkül, hogy bármit is szólhattam volna, kezembe nyomta a szerepet, karonfogva kivezetett a terembe, bemutatott mint új kollégát s ezzel otthagyt a többiek között.

Délután Bihari Béla utasításával úgy, ahogy betanultam a szerepet. Este verejtékes arccal állottam meg a néhány petróleumlámpától világított színpad közepén. Szemem káprázott, forgott velem a világ, pár másodpercig se nem láttam ,se nem hallottam: míg e kínos pillanatok alatt ismerős szavak ütődtek fülembé a sűgőlyukból. Erőt vettem magamon. Zavaromból felocsúdtam, a kezemben lévő hegedűre mutattam és beszélni kezdtem Cigány Peti szerepét: „Ez az én testem, a fában van az én szívem.” Tisztán, értelmesen csendültek fel ajkaimról Zsiga cigány rajkójának, a szerelmes Petinek mondásai. Ez volt az első szereplésem. Második szerepemet Szigligeti „Szökött katona”

című népszínművében játszottam, amit később a Nemzeti Színházban is eljátszhattam: Pista kovácsinast. A leghíresebb Zsiga cigányok az akori időkből Zöldy, Réthy, Szentgyörgyi István, Újházi Ede, Szabó Anti, Horváth Vince, Tihanyi Miklós, a legemlékezetesebb Cigány Rózsik: Blaha Lujza, Hegyesi Mari, Lukács Juliska, Hegyi Aranka, Mátray Laura. Az első cigány Rózsik: Felekiné Munkácsy Flóra volt.

♦

Magammal hozott kis pénzceském, minden fölösleges ruháskám — akkor úgy tartottuk, hogy ami nincs rajtunk, az mind fölösleges ruha! — az első hetekben ráment a színészkedésre. Utolsó darab ruhám árát is megosztottam koplaló társaimmal, még a rajtamievement is olcsóbbal cseréltem fel és az egyik deres reggelen azzal a gondolattal ébredtem fel, hogy ha most felmáshoznék a fára, lent a földön nem maradna semmim sem ... És hát hogy most már egyebet nem osztottam meg komédiás pályatársaimmal, tehát a koplalásban osztozkodtam velük.

Első szereplésem dícsőhelyéről bántódás nélkül szakadtam el, midőn egy novembervégi hideg reggelen, a vendéglő tárt kapuján kifordultunk az országútra Adony felé. Színészekkel, színésznőkkel, kutya, macska és madárkalitkával, ládákkal, kalapdobozok, kurtinák és kulisszákkal hatalmasan megrakott négy parasztszekéren döcögött ki a lármás karaván. Új város, új pénz! Színésztruppok direktoraink ezzel a mondásával indultunk útnak. Bihari Béla barátommal éktelen nagy láda tetején kuporogtunk, a sűgőlyukat magunkra húztuk és így alóla bámultunk bele a hajnali ködbe. Dideregve lestük a nap feljöttét és melegét. Kegyetlenül fáztunk, miközben a szegény Tamás szívrepesztő monológiát kezdtük szavalni Lear királyból. A fogvacogató keservhangokra földmíves fuvarosunk többször hátrasunyított: Hé ... talán bizony fájni tetszik a színész uraknak? Dehogya is tetszik, bátyám uram, van eszünkbe — mondtam fogvacogva. A derék fuvaros hátradobta nyakunk közé a lópokrót, abba bepólyáltuk magunkat s a kissé istállószerű enyhelyen most már fittyet hánytunk a ködös időnek... Nemsokára a kedvderítő nap is kisűtött, amire felderült a kedvünk, elfelejtettünk minden gondot, bajt és pipálgatva, fűtőrészve lógattuk le lábainkat a ládák tetejéről. A táskámból kikotorásztunk egy kis harapnivalót, a kollégáknál pedig még papramorgó is akadt. Így haladt a vidám komédiástábor tovább, tovább. Az útszéli fákról zűzmarás, hervadt levelek pergedeztek fejünkre és az árok partjáról megtéptük a kökény és a földi szeder kései kék gyümölcsét.

Adonyba megérkeztünk. A kvártélykeresés volt első gondunk, a direktió ezalatt kicsomagolt. Én mindjárt a széles sáros utca túlsó oldalán találtam tanyát. Egy sváb paraszt, aki mel-

lesleg trombitás volt a fuvózene bandában, három forint havi bérért kiadta „első” szobáját utólagos fizetés *mellett* *Be* is költöttem tüstént. Színes papírral bevont ládika volt a málhám. A ládika külső részén egy kávédaráló forgatója volt felrögzítve. Ez a ládika szerepelt egyúttal a „Kintornás család”-ban mint verkli. A sváb paraszt, mint zeneértő, nagyon megbámulta. Szobám ajtajától jobbra nagy boglyakemence terpeszkedett. Savanyított káposztával tele hordó illatozott az ajtónál a bal sarokban. Kecskelábas festett asztal, egy pár szék, cifrán faragott, magasra vetett ágy, színesre mázolt sublót, rajta ezüstös vásári üvegpoharak, edények, az ablak közfalán egy üres, zöldrefestett mókuskalitka, a gerendázott plafonról lelógott egy-két húsvéti pirostojást tartó papírczacskó és gyűrűsüveg fonott kosárban. A gerendán egy-két régi rossz kalendárium, *egy* csízió és *egy* ócska biblia.

Minderre azért tértem ki, hogy elmondhassam dalladozó felhőként össze-vissza kóborló vidéki színészéletemben minden városban, faluban kedveskés hajlékaim voltak, hol szegényesebb, hol takarosabb. Mindenütt találtam zöldet, virág vagy sarjúillatot, mosolygós, derűs fogadtatást, csak erre az egyre nem szerettem gondolni, de hát az embernek az ilyesmi jut leginkább emlékezetébe.

A fogadó nagytermében már csaknem az egész társaságot együtt találtam. Némelyek a lakásmizériák miatt zsörtölődtek, a másik rész — estére fordulván az idő — jóízűen falatozott. Hozzájuk társultam én is, hiszen a bevonulásunk első napján még volt bőven hitelünk. A jólesett vacsora után hozzáláttunk a nagy terem felső részén a színpad felállításához. Három forint *accidencia* járt érte.

Másnap Szigeti József „Falusiak” c. vígjátékát adtuk elő. Igazi, tősgyökeres magyar vígjáték. (Milyen nagy hiba, hogy elfelejtették! Én később, mint debreceni színigazgató felelevenítettem a darabot, egyidejűleg Szigligeti „Fenn az ernyő nincs kas” című vígjátékával és nagy erkölcsi siker mellett egy téli idény alatt a két darabot tizenkétszer játszottuk, anyagilag is eredménnyel.) A „Falusiak”-ban Halmai festőt játszottam: rajongva szerettem ezt a szerepet« Évek múlva, Kolozsváron, amikor már az akkori művezető Mátrai B. Béla, nagyon találóan a bonviván és komikus szerepre vezetett át, Erdélyi grófot játszottam, igazi egyéni szerepemmé vált ez a kedves figura.

Adonyban vagy két hétig elég türethően pártolták előadásainkat. Néhány műkedvelő is fellépett multság és a művészet iránti vonzalomból, hanem azután közeledett a farsang. A direktor már majdlingot is alig tudott fizetni. Később az is elmaradt. A nők himzett párnákat lutriztak ki és mi, fiatal művészek, éjszakánként dideregve körmölgettük a másnapi színpot. Nyomda és litográfó abban az időben kis községben rit-

kaságszámba ment, mi magunk „kőrmölgeténk a színlapot” — mint Petőfi írja Megyeriről.

Hogy visszatérjek rezidenciámra, el kell mondanom egy kis esetet, amely a reámbízott húsz darab színlap megírása után történt. Irásközben agyonfáztam jégveremszerű, fűtetlen, földes szobácskámban. De azért, mint lelkes színész, a szereptanulásról sem feledkeztem meg. Furcsán folyt le a szereptanulás ... Egy kellékben maradt vivőkeztyüt húztam a kezemre és fejemre nyomtam Don Cesar de Bazan rongyos, tollas főveget, felmász-tam tornyos, dunyhás ágyamra és a zimankós, vigasztalan éjszakán, a szék karjára ragasztott faggyúgyertya fényénél tanulgattam a „Halottrabló”-ból szerepemet. (Ez akkoriban divatos rémdráma volt. Molnár György és Rónai kedvenc szerepe.) Éjfél-t kukorékoltak már az adonyi kakasok, amikorra elfűjtam a csepegő gyertyát. Minden földi bajt feledve, hamarosan mélyen elszenderedtem. Nem zavarták álmodat a házigazda szobájában támadt szokatlan jövés-menések, beszélgetések morajjai sem, holott ennek a rendkívüli zajnak, toporgásnak — mint később kiderül — fontos oka volt. Mély, zsibbasztó és jóizú álomból riadtam fel. Ablakom alatt félelmetesen vonítottak a a kutyák. Félig nyitott szemmel kibújtam a takaró alól s íme, a szobában világosság lobbant felém, mely idestova lihogott s mire kimeredt a szemem. A szoba közepén, két székre fektetett havas deszkára kiterítve, durva lepedővel leborítottan feküdt egy halott test. A sváb trombitás házigazdám anyja feküdt ott holtan. Csendesen magamra szedtem ruháimat és rák módjára somfordáltam kifelé a szobából. Az uccára érve loholtam a vendéglő felé. A kőboltozatos kapu rézgombos csengőjét meghúztam kegyetlenül. A csengő nem szólt, de a hosszú drót rézgombostul kizörgött a kapu elé. No, most hol töltssem e rémes éjszakának jövő részletét? Tülkölt a bakter. Három óra ilyenkor indul a révtől a hajó Pestre. Kimentem a hajóállomáshoz, ahol — mintha mi sem történt volna — egy bőrpamlagon aludtam tovább az éjszakát. Másnap a színházteremben próbáltunk. Sváb házigazdám arra ögyelgett a vendéglő előtt. Felvilágosítást kértem tőle, mire így szólt: Muszáj voltunk bevinni a halottat a hideg szobába, szóltunk is a színész úrnak, oszt' azt mondta: Jó, jó. Hej be jól is tud a gyerekember aludni!

De Adonyban ennél kellemetlenebb meglepetés is ért engem. Ugyanis a proporcionális társulat újra megbukott. Az igazgató nem tudta tovább vinni a trüppöt, egy szép napon megugrott és otthagyt bennünket. Ki-ki menekült. Bihari Béla és én ketten maradtunk a vert és elpusztult harctéren. Mitévők legyünk? Se pénz, se posztó, búcsúzott a színlaposztó. Két szökött diák. Két úrifíú voltunk. A kisváros közönsége szeretett bennünket, könnyen valóra válhattuk tervünket. A nagyvendéglő termében állt a színpad, a vendéglősnél ott volt a direktor lefoglalt ruhatára. (Papírcsákók, kardok stb.) Vasárnap színi-

előadás lesz! Közhírré tettük. A vámcédulaház egy írnoke valahasmész volt: Bácskai bácsi, ő játszotta el a „Peleskei nótárius”-t. Az ő felesége játszotta Tóti Dorkát és Desdemónát és egy pár jó barát, meg diák a többi szerepeket.

Így búcsúztunk el Adonytól. Apró költségekkel ellátva Pestre utaztunk és másnap betértünk melegedni a Pannoniába. (A Pannónia kávéházban volt ezidőtájt a színészvásár.) Így most már megszereztük a kiváltságot a Nemzeti Színház szabadjegyeihez is, melyeknek kézalatti árusításából pénzeltünk és

Mint kellékes és szinlaphordó.

éldegéltünk, mígnem ismét betérült valamelyik viharvert ripacs-direktor es újra világgá röpített bennünket. Haj, a fanyar kökény is édes cseresznyeként Ízlett még akkor. Boldog kor volt ez!

Járogatva, pálcásan vándorolva a kőborszínészvilág kanyargós ösvényeit, hordtam vígan színlapot Nyitrán, Nyiri Lajos híres ripacs intrikus- jellem- és hősszínésszel kelleket. *Szilágyi Bélával*, aki a Népszínházban énekelte később a híres és feledhetetlen „Mikádó”-t (fiatalon elhalt), Léván díszítő- és cédulahordók voltunk, akiknek este rajongva tapsolt a közönség. Az ilyen mellékfoglalkozásokkal akcidencia járt a régi proporciós társulatoknál. Még akkor nem ismerték a rendes havi fizetést.

*

A híres sarkantyús Völgyi György színigazgatóval a Pannónia kávéházban találkoztam. Meglátott és megtetszhettem neki, mert mindjárt szerződttetett 50 krajcár előleg kézhezadása mellett. Este 7 órakor ott legyen ám az osztrák pályaudvaron — mondta — és várjon, mert viszem magát egyenesen Vácra, Völgyinek tudniillik ott működött a társulata. Osztrák pályaudvarnak pedig a mai „Nyugati”-t hívták.

Vácra megérkezve, egyenest a „Fehér hajó” vendéglő és szállodába vezérelt Völgyi. Az ajtóban nagy bohém társaságra nyitottunk be. Fehér asztal mellett *Mátray Laurát*, az akkori kiváló művésznőt ünnepelték, (később Gyöngyösy János min. tanácsos neje) aki azon a héten Völgyinél vendégszerepelt többek között a Kaméliás hölgy, Lowoodi árva és a Cigány főszerpeiben. Másnap már vele játszottam a Cigányban Petit. A nagy művésznőnek, sőt Völgyi igazgató urnák is megtetszett játékom, sőt utóbbi legfelsőbb meglegedése jeléül egy forint májdlingot adott ebédpénznek.

Molnár Györgyöt, a nagy tragikus színészt is Völgyinél ismertem meg Lear, Tartuffe, Don Cesar, Dózsa György, Brankovics, Nárcisz, Mirabeu szerepeiben. Később Kolozsvárott a Lear bolondját játszottam vele, majd a fővárosban láttam, viszont, ahol a Vas ucca 17. sz. alatt színésziskolát nyitott. A vasuccai „Mikádó” vendéglőben volt asztaltársasága fiatal színészekből. Velem, fiatal emberrel haláláig barátságot tartott és amikor növendékei elmaradtak, elhagyatottságában sokszor kerestem fel a vén, fogatlan oroszánt. Temetését is én rendeztem Vas utca 17. sz. alatti lakásából, ahol ez a színészóriás teljes visszavonultságban élte le öreg napjait. Tőle eredt a „Hazafiság a Nemzetiségnek” jelszó, amely az első magyar budai színházat, az ő alkotását díszítette és amelynek hosszabb ideig volt direktora. A Népszínház megnyitása is Molnár György főrendezősege mellett történt, de azután a könnyen felejtő emberek hálatlanságát volt alkalma ismerni. Színészsors!...

Ugyancsak a Völgyi társulatánál ismerkedtem meg *Prielle Kornéliával*, aki ezidőtájt gyakran vendégszerepelt a vidéki társulatoknál Júlia, Kaméliás hölgy, 47-ik cikk, Utolsó levél, Szövegségek, szerepeiben. Általa ismerkedhettem meg *Lőwey Klárával*, aki mint politikai fogoly, a szabadságharc után gróf Te-

leki Blankával Kufsteinban raboskodott. *Sárossy Gyulával*, a „Magyar Trombita” költőjével és az Újépület falai közé hurcolt, több nemzeti nagysággal. *Löwey Klára* emlékkincseit, feljegyzéseit kegyelettel őriztettem, míg az aradi ereklye-múzeumnak át nem adtam, mint 48-as forradalmi emlékeket.

Színészpályámon az új, kedvezőbb fordulat Temesváry Lajos bátyám emlékéhez fűződik. Vérbeli magyar, nemes úr, a nemzeti színművészetnek egyik lelkes tagja, művelője és istápolója, aki mint színigazgató, a magyar színeszet kibontakozásának korszakában érmelléki birtokát és felesége, Farkas Irma, a nagy színészpártoló Farkas Ferenc debreceni kereskedő leányának vagyónát is odaáldozta a színeszet oltárára. Temesváry Lajos vagyoni bukását a debreceni színház okozta, ahol már annyi színigazgató ment tönkre. Aradi Gerőt például láttam sírni, amikor kis diszlethordó ponny-lovát árverezték . . . , Nagy Vince sem volt szerencsésebb elődeinél, akit Valentin Lajos követett, De Gyöngyi Izsó, Leszkay András, Tiszai Dezső sem jártak jobban. Komjáthy János és Makó Lajos sem gazdagodtak meg Debrecenben. Én magam hét éven át voltam a debreceni színház igazgatója, de nekem is el kellett buknom, mint számos elődömnök.

*

Temesváry Lajos kiváló társulatának töredékével Szabadkára húzódtott le egy debercen—budai csonkaidény után. Mielőtt Szabadkára kerültünk volna, előzetesen a társulat Kalocsa, Bonyhád, Dombóvár és Halason játszott, hogy a téli idényre összetanuljon. Bonyhádon a nagyhirű *Perczel-családdal* ismerkedtem meg. Még akkor életben volt a nagyhirű vitéz *Perczel Mór* honvédtábornok. Kastélyának tornácán, enyhe őszi estén, tüzes, hazafias szavataimat örömmel hallgatta illatozó pipafüstje mellett. Halason szeretettel volt irányomban *Péter Dénes*, aki a „Borsszem Jankó” emlékezetes Tojás Dániel-leveleit írta. Itt ismert meg *Szász Károly*, a költő-püspök, aki szünidejét halasi birtokán töltötte. Látott a kis halasi szinpadteremben *Jókai* Milton-jában, amiről később, egyéb halasi emlékekkel együtt, gyakran tréfálkozott velem Nemzeti Színházi tagkoromban. Ha visszamerengek multamra a kanyargós életútról számlálhatatlanul sok jó embernek szeretete ragyog felém . . .

A szabadkai színháznál lelkem, szívem, tehetségem már teljes pompát bontott. A pálcás színészből kezdett kialakulni a céltudatos művész. Itt már a környezetem is művészi erőkből állott. Erdélyi Marietta, Nagy Julcsa (a régi hírneves írónak, Nagy Ignácnak a leánya), Bokody Antal, Dalnoki Gaál Gyula, Bártfai Antal, az akkor még ifjú Andorffy Péter, Váradi József, Komáromi Alajos, a veterán Fejérváry Antal és az idény

közepén jött a fiatal Sárközi Hegyi Antalka (Hegyi Aranka). A karmester Konti József volt. A következő évben (1880) Rákosi Jenő, mint igazgató *Hegyi Arankát* a Népszínházhoz szerződtette. A nyári kis idény alatt Zomborban, Kulán és Újvidéken Lányi Ernő volt a karmesterünk. A kedves, feledhetlen nyár után, melyre *Hegyi Aranka* nagy művésznő korában is sokszor boldogan emlékezett, bomladozni kezdett a társulat. Mikor a fák sárga lombja lehullott, az egész társulat a szélrózsa minden irányába széledt.

Én Szegedre kerültem *Aradi Gerő* társulatához, de előbb hazautaztam édesanyámhoz Zsibóra, mert mióta Budapestről elszöktem kóborszínésznek, nem láttam szeretteimet. Amikor tele van ifjú szívünk keserűséggel, telhetetlenül emésztő vágyódásokkal, az édes szüle karjai között szepegő gyermekként megpihenünk elfeledkezni.

Aradi Gerőről elmondhatom, hogy ő volt „nevelő” direktorom. Igen kellemes emlékü és művészi sikerekben gazdag idényt töltöttem el vezetése alatt elsőízben. Aradi Gerő egyike volt azon nagyjainknak, kik a magyar színészet zsenge korában, előítéletek vaskorlátait áttörve áldozott Tháliának, mint vándorapostol, mint fáradhatatlan úttörő. Nehéz időben, mint működőtág kezdte meg pályáját s nevét becsülettel, aranyisztán őrizte meg mint színigazgató.

Szeged már akkor is fészke volt a színész- és irodalmi tehetségeknek. Még *Mikszáth Kálmánt* is ott találtam a Szegedi Híradónál. Szerkesztője Nagy Sándor (Senex), a Nagy Ibolya édesapja volt.

Szegeden a buckái borok kedélyes üritgetése közben a színészeket a magánéletben is nagyrabecsülték. Engem nemcsak mint színészt, de mint társaságbeli ifjút is örömmel fogadtak mindenütt. Aradi Gerő társulatánál működött akkor *Verő György*, mint fiatal, nagytehetségű színész és segédkarmester *Konti József* mellett, *Szabó Bandi*, a híres -népszínmű énekes, Krecsányi Sarolta, Nikó Lina, Enyvári Sarolta, Halmainé Emma, Makó Lajos, Kövesi Gyula, Abonyi Gyula, Dobozi Lina, Gyöngyi Izsó, Tollagi Adolf, Szeles József, Kutasi Janka, Demidor Imre és több más kiváló erő. Mindez az árvíz előtti régi színházban 1880—81-ben.

* * *

Szegedről hívott meg vendégszereplésre gróf *Eszterházy Kálmán* intendáns, aki *Korbuly Bogdán* és *Mátray B. Béla* társaságában vezette a színházat. Dóczi „Csók” című vígjátékában léptem fel, mint Carlo, Mariettát gróf Festetich Andorne Döm-jén Rózsa játszotta. Bemutatkozásom szerződéssel végződött.

1887 tavaszán: ugyanekkor távozott Kolozsvárról Szigligetiné Pálmay Ilka; aki a Népszínház tagja lett.

Mint szerződött tagnak feledhetlen és történeti nevezetességű emlékem Vörösmarthy „Csongor és Tünde”-jének ünnepi

előadása Rudolf trónörökös és Stefánia hercegnő esküvője napján. Ezen a napon az ország valamennyi színpadán „Csongor és Tünde” került színre.

Szeged város feledhetetlen lelkes közönségétől az „Utolsó levél” című vígjátékban búcsúztam el és érdekes véletlen, hogy később a Nemzeti Színházban, mint szerződött tag szintén ebben a sűrűn adott Sardou-darabban léptem fel, a két főszereplő *Prielle Kornélia*, és *Náday Ferenc* mellett. A kolozsvári Nemzeti Színháznak öt éven át voltam tagja. Elmondhatom, hogy ennek a nagy és fényes múltú színháznak ezidőben volt a legerősebb művészi személyzete. Valóságosan ragyogó ez a névsor: Boér Emma, Borovszky Matild, Boránd Gyula, Császár Imre. Csiky László, Dömjén Rózsa, E. Kovács Gyula, Gerő Lina, Gabányi Árpád, Gyenes László, Hadai Sándor, Krasznay Miska, Medgyaszay Evelin, Mátrai B. Béla, Megyeri Dezső, Németh Irma, örley Flóra, Pálmay Ilka, Ramazetter Jolán, Sebesi Samu, Sziklai Emília, Szentgyörgyi István, Szathmári Árpád, Szathmári Lajos, Szacsvay Imre, Szép Aladár, Szilágyi Béla, Farkas Irma, Tolnai (Festetich) Andor, Török Károly, Váradi Miklós, Váradi Albert, Vedress Gyula, Vendrey Ferenc, Osváth Gerő, Szabó Domokos, Váradi József, Bónis Lajos, Marcel Géza, Német János.

Itt ismerkedtem meg gróf *Teleki Sándor* 48-as ezredessel aki a színészet igazi barátja és protektora volt. A nemes grófnak többször voltam vendége nagybányai és koltói birtokán, ő nevezett el engem ezidőtájt „*Zsül*”-nek, mely azóta országosan

Kolozsvár

ismert nevem. Kolozsvárott szívesen látott vendég voltam a hazafias erdélyi mágnások társaságában is. Barcsay Domokos, Teleki László, Bethlen, Bánffy, Zeyk, Kornis grófok, Wesselényi, Bornemissza, Naláczy bárók, Teleki Imre, Bölönyi József fogadtak szívesen és velük jártam a „Tufi”-hoz (a Taufer-kávéház), ahol hajnalonként, összegyűlt Kolozsvár aranyifjúsága, (Híres találkozó hely volt akkoriban a „Tufi”) írók, hírlapírók, színészek, gazdász- és egyetemi polgárság. Itt játszott Pongrácz Lajos, Salamon János és Czakó Peti bandája, akik akkor az ifjúság pajtásai is voltak.

Feledhetetlen derűs éveket töltöttem Kolozsvárott. A nap és a hold is másként ragyogott. A monostori gazdasági intézet és az egyetemi ifjúság dísztagja voltam, mely kiválóságom kedélyes díszokmányait iratgyűjteményem szeretettel őrzi. A március 15-én tartott híres kolozsvári ünnepélyeken az alkalmi költeményt én szavaltam. *Ábrányi Emil, Indali Gyula, Gáspár Imre, Szász Gerő* és *Rudnyánszky Gyula* voltak a költemények írói. *Ferenczy Zoltán* ezidőben írta az „Aranykakas” című népies drámáját, melyben a vezetős szerepet játszottam nagy és

Figaró.

lelkes ovációk között. Mint ifjú művészt nagy elismerésben részesített a költő *Szász Gerő ref. esperes*. A feledhetetlen nevű publicistánk, akkor az „Ellenzék” szerkesztője: *Bartha Miklós, Peteley István, Szabesi Jób, Gyulai Farkas, továbbá Bölönyi József, Sándor József, Ajtay K. Albert, Hóry Béla, Beaky Albert, Sámly Laci, Frits Árpád, Benigny Samu,*

Blassiny Sándor, Szepessy Lajos, Szongoth Gerő, Kárvásy Domokos, Salamon Tóni, Szvacsina Géza (később Kolozsvár ünnepezt polgármestere) mind jóbarátaim voltak. Kolozsvárt ismertem meg a legifjabb *Száz Károlyt*, mint jogász fiatal poétát. A nagy költő ref. püspök *Szász Károly* fiát. Később Tisza István miniszterelnökségével a képviselőház elnöke lett.

Egyik jutalom játékom alkalmával „Figaró házassága” előadásán nehéz zsákocskával jelentek meg barátaim az öltözőben, *Sebesi Job* költő cipelte be a vállán. Hatvan forint volt benne, csupa kétgarasos, vagy ahogy akkor hívták: „susták”. Nem is maradt egy fia a kincses városban, mind összegyűjtötték számomra a jó fiúk. Nehezek voltunk a réz-susták súlyától *Vendrey Feri* és én cipeltük és volt is tekintély, amíg benne tartott. Szerződésemm „szerelmes bonviván és fiatal hős” szerepekre szólt, de ezek mellett a naturburs és burleszk-szerepekre is felhasználtak. Minden fiatal színész drámai hős akar lenni és később kisül, hogy komikus válik belőle. Ennek bizonyága, hogy a kolozsváriaktól mint *Romeo* búcsúztam. (Ilyen alkalommal a színész választja a darabot.) Kedves búcsúm, kolozsvári tarka-barka szerepköröm emlékéül őrzöm *Sebesi Jób* mókás röpcédula ját, melyet a karzatról szórtak:

*„Itt növel fel a mi kebleinken,
színházunknak vagy a gyermeke,
Mi szerettünk, mi szeretünk
s te elhagyni készülsz
Minket háládatlan Gyuszi te!
A „Buták”-ban te valál az első,
te naturburs, kinek párja nincs,
Helyed egyformán a fényes parkett,
Burger-szoba vagy a fakilincs.
Ugy beszélük, a lány szüve dobban,
mikor a Gyuszi szerepe jó,
Ma kedélyes mézáróslégény vagy,
holnapután talán *Romeo*.
A cifra szúrt megszenvedni vállad
s nem feszélyez a lovagruha,
De voltakép a frakkban vagy otthon,
szépséges szép *Zilahy Gyula*.”*

Kolozsvárról Debrecenbe az egyetemi és gazdaszifjak díszküldöttsége kísért el. Hajnalban a vonaton a debreceni híres kollégium és a gazdasági tanintézet nemes ifjúsága fogadott. Magyar bandája is rázendített a gyönyörűséges magyar nótákra. Bár Debrecenben is diaülmámorban úsztam, bár ünnepeztetés volt minden egyes felléptem, a volt kálvinista diák: *Szentgyörgyi Pista* bátyám búcsúszavait sem felejtettem el „*Tanulni, tanulni és tanulni, fiam, ez a siker titka. Bátran előre!*”

Debrecenben és vidékén, még máshol sok tragikus szerepet el játszottak velem az igazgatók. Mint minden komikus, drámai, lírikus és legenda-hősi szerepekről álmodoztam én is akkor . . .

Velem egyidőben élte Debrecenben Pap Gyuri bácsi „Kis pipa”-vendéglője virágkorát. Írók, színészek, mágnáscivisek, tudós tanárok, diákok, gazdászok találkozóhelye volt ez a Ceglédúcai kis földszintes, muskátlivirágos sarokház. Itt szólaltatta meg *Szabolcsba Mihály* lantjának hangjait, melynek furulyaszavára a párizsi kávéházakban alföldi visszhang felelt. Bizony, bizony, akkor a félkilós adagnyi rostélyosok, a diószegi aranyárga, illatos, zamatos öreg bakatorborok járták Debrecenben. Gróf *Teleki Sándor* ezredesnek a „Fejér ló”-szállodában volt kétszobás lakása gróf *Vay Dániel* ifjúkori barátjával. Onnan jártak át Pap Gyuri bácsihoz politizálni a régi nagyoktól, a fenséges múlttól. Itt találkoztak *Nagy Pál*, a híres kollégiumi tanár, *Vértessy Arnold*, *Vértessy Gyula* poétánk, *Gáspár Imre*, *Bodossy Pál* írók. *Békéssy Rózsi*, az aranyhajú civisszinésznő, *Szathmáry Zoltán*, *Kovács Guszti*, aki Shakespeare összes főszerepeit kívülről szavalta a vendégszereplő fővárosi színészeknek, *Bánki bácsi*, *Brér Kálmán*, a mesemondó *Balkányi Szabó Anti*, *Dalmy Laci*, *Szombathy János*, *Kerekes Géza*, *Tóth Laci*, a „hangos szerkesztő” *Laky Imre*, *Móricz Pál* (később a „Debreceni Független Újság” szerkesztője. A Hortobágy és a magyar típusok kiváló írója). Feledhetetlen időket töltöttem a Laky nemzeti asszony piacuccai kúriájában, boldogfalvai szőlőjében. A színpadon *Örley Flóra*, *Nagy Ibolya*, *Haday Sándor*, *Vedres Gyula*, *Valentin Lajos*, *Gyöngyi Izsó*, *Tollagi Adolf* voltak játéktársaim, akikkel együtt nemcsak a színpadon, de azonkívül is vidám játék volt az életem.

A Debrecenben töltött három esztendőm fecskeszárnyakon repült tovább, illetőleg lefelé, az enyészetbe. Azonban ekkor még nemhogy az idő múlását, de direktoraim bukását sem igen vettem lelkemre. A debrecenei három év alatt ugyanis direktorok és direktciók buktak el. Bizonyosan más szemmel, más lélekkel néztem volna ezeket a szegény áldozatokat, ha csak sejtettem volna, hogy következnek még olyan bús idők, midőn Debrecenben én is le fogom játszani a bukott direktor hálátlan szerepét.

Az én szerencsecsillagom ugyanekkor feljebb emelkedett, mert a debreceni társulat nyári állomáshelyén, a budai Horváth-kerti arénájában látott meg először *Paulay Ede*. *Vértessy Arnold* énekes életképét adtuk, egy szerelmes suszterlegényt játszottam benne. *Paulay Ede* léptetett fel első ízben a Nemzeti Színházban. Az idény utolsó napjaiban játszottam el a „Cifra nyomorúság” Mádi Simijét. Fellépésem sikeres volt. Csiky Gergely *Paulay Ede* előtt így nyilatkozott: „Edus, egy ilyen fiatal kedélyes ficsúr kell nekem darabjaimhoz.” *Rákosi Jenő*

itt megemlékezett felőlem az ő szokott „ő” jegyével írván: „Ezt a fiatal színészt Isten jókedvében teremtette.” Akkor még Vizváry Gyula játszotta az efféle szerepeket, de szerződöttem már elő volt jegyezve.

Debrecenben *Nagy Vince* félbemaradt szezonját konzorcium vette kezébe, ennek a tagjai: Mándoki, Rónaszéki, Valentin, Molnár László és Vedress Gyula voltak.

De én 1888. tavaszán, sok drága emlékemmél, hatalmas fekete Yum-Yum kutyámmal elkerültem Debrecenből. Yum-Yum buksi fejével, húséges, barna szemével, a legragaszkodóbb vándorcimborám volt. Nyakláncára a következő sorokat vésettem fel: „Az én nevem Yum-Yum, állásom kutya, gazdám Ziahya Gyula.” Gazdájával szerették a kutyát és megfordítva.

Krecsányihoz 1888. március 28-ra szerződtem. A legjobb hasonlattal akarok élni. Krecsányi époly jó gazdám volt nekem, mint én a szeretett Yum-Yumnak voltam.

És bár talán sajnós, Szeged, Szabadka, Kolozsvár, Debrecen és kapcsolt városaik színpadain mily különböző szerepkörökben és szerepekben debütáltam, felsorolok egynéhányat azért is, hogy megmutassam, milyen darabokból alakult ki az akkori műsor: „Gringoir” „Királyi csók” „Delila”, „Ripacsos Pista dolmánya”, „Cifra nyomorúság”, „Tricoche és Cacolet”, „Közönyt közönnnyel”, „Iskárióth”, „Don Cesar de Bazan”, „Falu rossza”, „Proletárok”, „A párizsi szegények”, „Angyal Bandi”, „Dobó Katica”, „Ahol unatkoznak”, „A fályol titkai”, „IV. Henrik”, „Csizmadia mint kísértet”, „Cecil házassága”, „Darwinisták”, „Mokroa gróf”, „Bíbor és gyász”, „Váljunk el”, „Szigetvári vértanuk”, „Egy párizsi regény”, „A bálkirálynő”, „A két árva”, „A császár színészei”, „Tündérlak Magyarhonban”, „Csongor és Tünde”, „A vasgyáros”, „A szövetségese”, „Fedora”, „Odette”, „Severo”, „A siker”, „Figaro házassága”, „Fenn az ernyő, nincsen kas”, „Az idegen nő”, „Az eltévedt bárányka”, „Rosenkrantz és Guldens-tern”, „A Fourchambault-család”, „Lelenc”, „A király házasodik” stb., stb.

Senki sem mondhatta rólam, hogy tanulatlanul, üres tarisznyával állítottam be a híres Krecsányi Nácihoz és mégsem találtam meg nála, amit kerestem. Csalódtam, és mivel nem is foglalkoztatott a kedvem szerint, kéthavi otlét után kértem szerződésem felbontását és elhagytam Nácit görögüzestől. Elszegődtem újra az én régi, jó, kedves, nevelő igazgatómhoz, Aradi Gerőhöz, aki engem mindig nagyon becsült és mert viszsza akapta Szegedet, ismét kedves közönség fogadott.

Szegeden akkor már felépült a Tiszaparthoz közel fekvő nagy és új színház, melyben a közönség 10 esztendő múltán megújuló szeretettel övezett körül. Az 1888. szezont sikerrel és ünneplések között töltöttem. A kolozsvári pajtások közül

Vendrey Ferit és Csiky Lacit találtam Szegeden. Nekik is megállapodott művészi hírnevük volt már.

Paulay Ede 1889. április havában levélileg felszólított, hogy a Nemzeti Színházban mutakozzam be Váradi Antalnak „Tör” és Tóth Kálmánnak „A király házasodik” című. darabjában. Az elsőben Lencit, a másodikban Kiskopjai Imrét játszottam, sőt még harmadszor is fel kellett lépnem a „Tör”-ben. Na de már most itt is maradok, — mondtam magamban. Hisz Csiky Gergely már az első estén kijelentette Paulaynak: „Edus, most már Zilahy itt marad!”

Silberstein-Ötvös Adolf, Keszler József, Bartók Lajos örömmel írták meg teljes művészi sikeremet és Paulay az év augusztus 20-ára csakugyan szerződtetett is. író- és művészbáráim országszerte örültek a Nemzetibe való szerződtetésemnek. A szegediek közül Gárdonyi Gézá, Lipcsey Ádámot, Kulinyi Zsigát, Békefi Tónit, Thury Zoltánt, Kemechey Jenőt,

Dolovai nábob. Biliczky kadét.

Dankó Pistát, Pósa Lajost említem fel, Szegedtől 1889. virágvasárnapján váltam meg.

Az első magyar nemzeti színpad akkor aranykorát élte Paulay Ede *igazgatása* alatt. Nehéz volt a Nemzeti Színházba bejutni, mert a régi tagokat megbecsülték, a succrescentiát pedig nagyon megválogatták és csak nemes, fiatal hajtások lehettek méltók a sudaras törzsekhez. Aki a főkapun nem mehetett be, az nem juthatott oda ösvényeken . . . Pedig álmodom, vágyam mégis a Nemzeti Színház volt.

Bizonytalan, de kedves, kalandos vándoréletemnek határkövéhez jutottam most el. Tehát nem hiába szenvedtem, túrtam és iparkodtam, elértem azt, amit egy magyar színész csak elérhet: ifjúkorban jutottam be az ország első színházába. 1889. augusztus 24-én léptem fel először, mint szerződött tag,

Három testőr: Kosniczky.

még pedig Temple Pált játszottam az „Utolsó level”-ben époly sikerrel, mint vendégszereplésem alkalmával.

Sikereim mámorában nem bíztam el magam. Mind több és több szerepet teremtettem a magam felfogása szerint, de „bele-nöttem” az elődökről reám maradt szerepekbe is. A kis szerepeket nem néztem le soha. Arany almás, zúgó erdőt, tündérkertet neveltem magam körül.

A Nemzetinél négy igazgató alatt működtem. *Paulay Ede*%, a nagyemlékű, nagy tudású igazgató, kinek igazgatása alatt élte a Nemzeti Színház művészi korszakának fényes életét. Gróf *Festetich Andor*, ki mint színművész (Tolnai Andor néven) nagy tudású, ideális lelkű tapintatos művészi érzékkel vezette Paulay nyomdokain haladva a köré csoportosult régi nagy gárdát. *Beöthy László* rövid igazgatása után *Somló Sándort*, a költőt és művészt nevezte ki a kormány igazgatójának. Búcsúelőadásom már az ő igazgatása alatt történt. Somló a színpadon, a közönség és művésztársaim előtt e szavakkal végezte búcsúztató beszédét: „*Sorsod bárhogy is forduljon, a Nemzeti Színház kapuja előtted mindig nyitva fog maradni.*”

Ezt az ígéretet nem tartották érdemesnek beváltani. — A köznapi életben is tapasztalhattuk ezt: ha a tűnő idők kinyitják szemüket!

Ha minden egyéb elmúlt is, — a szép emlékek megmaradtak, melengetik lelkemet, mely Isten különös kegyelméből nem akar megöregedni.

Napló jegyzeteimben lapozgatva, sok meleg, színes estém emléke ragyog felém. Egy-egy kis virág vagy nagy tövis hajlik elélem a megjárt ösvényekről. Hej, mert a művészember koszorúja nem mindig fonódik a szeretet rózsáiból vagy ha a szerető közönsége rózsákat fonogat is, a „jó emberek” gondoskodnak töviskekből, — a dicsőség mézeskenyerét epével kengetik körül.

1890-ben a Farkas-Raskó jutalomdíj ai; nekem ítélték kollégáim. Farkas-Raskó 1848-49-es honvédtiszt volt s hazafias alapítványt alapított, melynek kamatát minden év április 6-án a Nemzeti Színház olyan tagjának rendelte kiadni buzdító jutalmul, kit erre legméltóbbnak tartanak a tagtársak. A beteg *Paulay* igazgató helyett *Vizváry Gyula* nagynevű pályatársam beszéd kíséretébe? nyújtotta át nekem ezt az értékes ösztöndíjat. Ugyanezen az estén Mátyás király uralkodásának 400 éves fordulóját „Mátyás király lesz”, „Hűség próbája” és „Mátyás fia” című alkalmoszerű darabokkal ünnepelte a Nemzeti Színház.

1891. november 21-én színházunknak gyásznapja volt: *Csiky Gergely* meghalt. Egy évvel később hagyta árván *Tamássy József*, a legnagyobb magyar népszínműénekes partner-nőjét, a nemzet csalóányát, *Blaha Lujzát*.

1892-ben Bécsset ostromoltuk meg. A nemzetközi művészeti kiállítás ideje alatt 6 estére a mi Nemzetünk is Bécsbe telepedt át. „Bánk Bán”, „Közönyt közönnyel”, „Medea”, „Elektra”, „Constantin abbé” és „Az ember tragédiája” kerültek színre édes magyar szóval a német sógoréknak. A Burgszínház tagjai koszorúval tiszteltek meg bennünket és hódoltak a magyar művészek előtt.

Az 1893-ik esztendő sikerei közepette volt egy megrendítő gyásznapunk: *Nagy Imre* szeptember 6-án föbelőtte magát. *Szász Károly*, a nagy költő-püspök búcsúztató beszédét e szavakkal kezdte: „*Egy durranás reszkettette meg a léget s a deszkák hőse, a deszkák rabjává lett.*”

1894-ben a Nemzetiben támadtak zavarok. *Paulay Ede* beteg lett, majd márciusban meghalt. Az ő elhunytával dicsteljes korszak záródott le. Utána *Festetich Andor* grófot nevezték ki igazgatónak. *Paulay* idején *Csiky* darabjai adtak a korszaknak magyar jelleget. *Csiky* után *Herczeg Ferenc* alkotott korszakos darabokat. Nekem minden *Herczeg*-darabban jutott egy-egy „sláger”-szerep. A „*Dolovai nábob leányá*”-nak *Bilizky* kadett-jét és a „*Három testőr*” *Kosnyitzky* *Kázmérját* talán még nem feledte el mindenki . . .

Sok forró színházi este mellett kivettem részemet a főváros minden egyéb, nemes szórakozásából is. Nemcsak a színtársulat körében karoltak fel (a *Vizvári-család*, *Szigeti József*), *Paulay Ede Csillag Teréz*, *Márkus Emilia*, *Helvey Laura*, *Bercsenyi Béla*, *Hegy esi Mari*), hanem a legzárkózottabb szalonok is megnyíltak előttem. Báró *Bánffy Dezső* miniszterelnök estélyein, a gróf *Karácsonyi-palota* ragyogó termeiben is megfordultam. *Ráth György* ama nevezetes estélyeiről sem maradtam el, melyeket *Ráth György*, a nagynevű műbarát és felesége évenként egyszer tartottak csodaszép, múzeumi értékekkel berendezett kis palotájukban. *Jókai Mórnál*, *Rákosi Jenőnél*, *Feszty Árpádék* lelkes magyar összejövetelein is mindig ott voltam, de *Csiky Gergely*, *Benczúr Gyula*, *Zala György*, *Bérezik Árpád*, *Beöthy Zsolt* háza-táján is szívesen láttak.

Ebben az időben kezdődött el a monológok divatja. A hangversenytermekben, a társaságok estélyein vidítottam fel a hangulatot ezekkel a csengő-bongó apróságokkal, melyek külsőségek nélkül, kis eszközökkel nagy és komoly hatást tudtak elérni. Hogy ezt a műfajt írónk mennyire méltányolták, *Ábrányi Emil*, *Gabányi Árpád*, *Szávay Gyula*, *Endrődi Sándor*, *Rudnyánszyk Gyula*, *Vajda János*, *Posa Lajos*, *Komócsy József*, *Csiky Gergely*, *Bérezik Árpád*, *Kürthy Emil* neveit említem fel, akik prózában és versben gyarapították monológjaimat. A szélrózsa minden irányában bekóboroltam a világot ezekkel a tisztá magyar nyelvű és lelkű előadásommal. Különösen a magyar tanítók *Eötvös*-alapja javára rendezett estém jártak nagy sikerrel.

Monológot mondok ...

Erre az időre esik Puskás Tivadar mérnök, a kiváló szé-
kely góbé csodás találmányának, a Telefon Hírmondónak nép-
szerúsítése. Amikor tulajdonosa, a nagy műbarát Popper István
lett, engem kért fel a „hangversenyosztály” igazgatójául. „A
Telefon Hírmondó” szerkesztője, a lelkes poéta *Virág Béla* volt,
A kerepesiúti központban a legnevesebb művészek hangverse-
nyeit rendeztem. A leghíresebb írók mondták el a Telefon Hír-
mondóban tárcáikat, költeményeiket, sőt magát *Jókait* is sike-
rült műsorba bevonni. Akkor írta a nagy magyar író a Telefon
Hírmondónak ezt a levelet:

„Kedves Virág Béla barátom!”

Azt az egy kardalra való nótát, amit csak én ismerek már, arra tartogatom, hogy majd egyszer, mikor Pósa barátom az ígért gyermekestélyt megtartja, akkor ezt a karéneket a Telefon Hírmondó fonográfjába beleéneklek; onnan aztán meghallhatják az apró emberek is, az öregek is. Ez nem is új gondolat; két dalom már ott van megörökítve a fonográf tölcserében: a fóti dal mindkét áriája, az egyik Therntől, a másik Egressy Bénitől való; amaz himnusz, emez népdalszerű. Mink kecskeméti diákok a Thernét énekeltük, ami valóságos királyhymnusznak való
Zilahi) Gyula barátomtól hallottam, hogy ennek a két fonografált dalomnak roppant nagy keleté volt az országos kiállításon, úgy, hogy a sok ismétléstől a gép meg is kopott már ... És így mégis csak különb szerszám az én torkom, mint az Edison masinája. És *így még* sincs igaza a miskolci csizmadiának, aki zúgolódó komáját azzal a panaszával, hogy egy hét alatt sem készítette el a saruját, holott a Jehova hat nap alatt az egész világot megteremtette, azzal torkolta le, hogy „*de olyan munka is ez, osztán*”

Jókai Mór.

Nemzeti Színház.

Lilakine
Linghoffert Alma

Ugyancsak 1893-ban alapítottam meg saját tűzhelyemet is. Megismertem és nőül vettem *Singhoffer Vilmát*, ezt a művészelkű és művésztehetségű énekesnőt, aki a hangversenytermekben és később az Operában hódította meg a közönséget. A házasságkötéssel jártak a családfenntartás gondjai, melyeket a reám nehezedő megpróbáltatás alatt a szerető, a megértő, a nemes hitvestárs osztott meg velem. De akkor még a jósors rózsás fátyola takarta a jövőm, az ünnepeltetések során a megpróbáltatások alattomosan tátongó örvényeitől, a vidéki színigazgatás ambíciójától és csalódásaitól távol állottam . . .

A következő évben született Pali fiam s vele együtt szü-

Pali és Gyula fiaink.

letett meg a „Zsül papa” elnevezés. A keresztszülők *Vízvári Mariska* és gróf *Szapáry Pál* voltak. Két évvel utóbb Gyula fiam gyarapította a szilágysági magyar fajta mások szerint is „sikerült” példányait ...

A Nemzeti Színháztól, a fővárosi közönségtől a „Közönyt-közönnyel” Polilla szerepében búcsúztam el. Művészársaim elhalmoztak a szeretet minden jelével. A színpadon *Somló Sándor*: művészigazgatónk megható szavakkal búcsúzott tőlem: „Bárhogy fordul is sorsod, kedves tagtárs, a Nemzeti Színház kapui előtted nyitva maradnak ...” *Porzolt Kálmán*, a Népszínház akkori igazgatója meleg, baráti szívvel intett: Fordulj vissza Zsül. Ne menj el, hátha talán megbánod! Igaza volt. Csak most kezdtem átérezni a lépés jelentőségét, hogy elfogadván az egyhangúlag felajánlott aradi színház igazgatóságát, micsoda biztonságos körből szakadok el. Kiváló művészi környezet, megértő, lelkes fővárosi közönség, tehetségemet méltányló kritikuskok felcserélésével mint igazgató és művész vidéken keresni teljesebb érvényesülést: valóban kockázatos, merész lépés volt. Dehát mégis megtörtént!

Aradon 1905 tavaszáig igazgatóskodtam, úgyszinte Debrecenben is 1905-től kezdődőleg. Erős társulatokat tartottam fenn mindkét helyen. A nagy művészi sikerek háttérében azonban anyagi gondok lappantak. A sikerekért a vidéken, hol a fővárosi színházak minden drámai és énekes újdonságát a fővárossal lehetőleg egyidőben, sűrű egymásutánban kell előadni, az igazán művészi törekvésű direktornak nagy anyagi áldozatokat kell hoznia. Ha a színházat *üzletileg* vezetik, nem állhat *hivatása, magasztán*, ha pedig *hivatást teljesít, nem üzlet*. Nem lévén i üzletember, a színingazgatásnak üzleti fogásait nem voltam képes kitapasztalni. Az én kedves vidéki városaimnak nemcsak a virágaival, hanem tüskéivel is meg kellett ismerkednem. A közönség szeretetének bő megnyilvánulásai között úgy Aradon, mint Debrecenben, Nyíregyházán, Máramarosszigeten kegyébe fogadott. Feleségem mint énekművésznő, képességeivel teljesen kibontakozott és nap-nap után felváltva arattunk sikert.

Debrecenben 1911-ig nem törtek nyilvánosan ellenem. A színügyi bizottság ekkor még csak hódoló szavakkal illetett, amiről jegyzőkönyvi kivonat tanúskodik. A jegyzőkönyvben foglalt dicséretből felemlítendő, hogy az én társulatom adta elő vidéken az első Wagner-operát. A „Lohengrin” került színre a főszerepekben *Singhoff er Vilma* és *Bejczy György* felléptével. Ez alkalommal *Wagner Cosima* asszony sürgönyileg üdvözölte Debrecen városát és engem. A színügyi bizottság magasztaló dí-

csérete után egy évvel megkezdődött üldöztetésem, mely *külön-
böző érdekszálakból indult meg ellenem*. Hogy lehetetlenné te-
gyék tisztes elvonulásomat, ellenem és társulatom ellen dolgoz-
tak. Ami eddig jó volt, minden rosszra változott. Az akkori szín-
ügyi bizottság egypár embere és sajtója mindent elkövetett
megbuktatásomra. 1913-ban kitörtek a nehéz gazdasági viszo-
nyok. Hitelemet aláaknázták. Teljes anyagi romlásom követke-
zett el. Művészetemen, kis családomon kívül minden földi ja-
vam elpusztult a debreceni homokzátonyon.

Pedig hát 1908 február havában 36 évi színészi jubileumo-
mat ott tartotta meg a debreceni lelkes közönség élén a szín-
ügyi bizottság, amely ünnepeltetés öt estén át tartott. „*Király
házasodik*”. „*Cifranymorúság*”, *Dolovai nábob lánya*”, „*ördög
Csöppség*” című darabokkal.

Békés Gyula művészbarátom, — aki jó és balsorsomban osz-
tályostársam volt, — és *Szathmáry Zoltán* szerkesztő barátom
rendezték ünnepi estélyeimet.

E boldogabb sor emlékén írta hozzám *Porzolt Kálmán*,
Ábrányi Emil, *Oláh Gábor* emlékeimmal őrzött írásait: melyek
ne égjenek el a feledés pozdorjái között: olvassátok el kedves
kortársaim, öreg és fiatal barátaim.

„Azok a világ legkedvesebb és legértékesebb emberei,
akik ebben az embergyilkoló, gyűlölködő szomorú korban
föl tudnak minket vidítani.

Ilyen kedves és értékes színész volt *Zilahy Gyula*.

1908. február hava.”

Porzolt Kálmán.

Zilahy Gyula barátom régóta elszakadt tőlünk, buda-
pestiektől, de ragyogó kedélye, hódító komikuma még üdén
él emlékezetünkben. Mindnyájan, akik ebben a roppant
városban élünk, hálás adósai vagyunk neki azért a sok vi-
dámságért, azért a sok szívből jött kacagásért, amit friss,
természetes, bravúros játéka fakasztott bennünk a nemzeti
színpadon. Férfiak alakítására ritkán alkalmazhatjuk a
„bajos” epitheont, de *Zilahy Gyulának* voltak szerepei, ahol
határozottan bajosnak találtuk: bajosabbnak, mint akár-
hány szubrett-primadonnát. Nem tudom, lesz-e valaha szí-
nész (még Parisban is), aki Molière Mascarille-jét töké-
letesebben játsza, mint anak idején a mi Zilahlynk a maga
csudálatos fűrgeségével és egészen egyéni gráciájával. S
különös, hogy ez a született Naturbursch milyen finom
bonvivánná vált szalon darabokban; és ez a naiv, mosoly-
gó, lágy kedélyű komikus milyen komollyá és férfiasá tu-
dott lenni, ahol a szerep ilyen vonásokat követelt!

Budapest, 1908 február hava.

Ábrányi Emil.

Zsülhöz.

Az eloltott láng is meglobban,
 Ha fölbukkan gyermekes arcod
 S a kacagó jókedv lobogója alatt
 Minden gyásszal vívod a harcot.

Hirtelen virágba borulnak
 A festett arcok festett rózsák;
 Ha Te bekacagsz az idő szemébe
 Megszépül az örök valóság.

A pajkos Puck volt a Te ősöd,
 Kinek báj minden moccanása.
 A boldogság: Kacagás! Gyönyörűn
 Minden szavad ezt magyarázza.

Taníts meg engem nyitott szívvel
 Nevetni nevetni nevetni!
 A bajok árján átugorva, bolondul
 Feledni mindent, csak feledni!

Add ide könnyelmű nagy szíved
 Az édes nem bánom virágát,
 Pillangó lelked üde csapongását,
 Elharvadhatatlan ifjúságát.

Csak azt ne lássam, hogy szilaj ló
 Jókedved átkok takarója;
 Mert akkor sorsod az én szomorú sorsom:
 Én magamnak vagyok bohóca.

Debrecen, 1908 február hó.

Oláh Gábor.

Vándorbotom, melyet Debrecenből hoztam, mégis virágokat fakasztott. Fiaim még kiskorúak voltak; élnem és dolgoznom kellett. Elkezdtem előlről. Feleségemmel eleinte hangversenyeztünk, majd a Vígszínházhoz szerződtem.

Kiűt 1914-ben a háború. Mind a két fiam a harctérre ment. Én pedig Reich Árpád ezredes, a bécsi főhadiszállás sajtóirodájának főnöke megbízásából az összes harctereket beutaztam. Minden honvédezrednél lelkesítő előadásokat tartottam. Lengyel föld, Volhynia, Románia, Szerbia, Olaszország le Vittorióig, Naplómban hivatalos pecséttel ellátott számos írás emlékezik meg munkámról és jóleső örömmel nyújtom át olvasóimnak Őfensége József főherceg hozzám intézett *sajátkezű írását*.

Hálás köszönet a nagy magyar művésznek, ki melegséget árasztott távol hazájuktól küzdő magyar hőseim

szívébe, néhány pillanatra jólesőn feledtetve azt, amit 4 éves küzdelmek viszontagságai éles késsel véstek szíveinkbe. Haza varázsolt és ez az, ami nekünk a legjobban esik és új erőt és kedvet ad.

Olasz harctér. 1918 május 25.

József főherceg, hadsereg főparancsnok.

A harctérről hazaérkezve a Belvárosi Színházhoz szerződ-
 éin, majd az Uniónál működtem a Király Színházban. Az át-
 kos spanyol járvány áldozata lett feleségem is, 1918-ban. Itt ha-
 gyott 25 évi boldog házasság után magamra.

(

Himfy dalai.

Betöltöttem az 50 évet a színészetnél. 50 évig egyfolytában dolgoztam a színpadon. Utolsó színpadi sikerem és működésem a Magyar Színház színpadán volt a „Frou-Frou” színműben, melyet Molnár Ferenc dolgozott át és rendezett. Hogy végül ezt is elmondjam, Berlinben is jártam, ahol az Ufa-filmgyár budapesti és berlini felvételeinél a „Csárdáskirálynő” főhercegét játszottam.

A „Törekvés” északi főműhely színházának voltam négy évig rendezője. Később, amikor már nem bírtam az iramot, — két évvel ezelőtt — visszavonultam. Nem volt szándékom jubilálni a nehéz 50 évemet. De hát a „Törekvés” színjátszó társulata „Himfy dalaival” mégis jubilált. Itt mondok köszönetet ezért *Filkorn Lajos és Cigány Sándor* elnököknek és *Bayer Károlynak*, és az egész kedves színjátszó társaságnak. Hattyúdalom itt hangzott el.

Ma, 50 évi működés után visszavonultam mint nyugdíjas. De a régi Zsül hiszi és vallja a törzsökös magyar elemek és eszmények diadalát az irodalomban, a képzőművészetben, a színpadon egyaránt. Magyar a mi földünk s e szép magyar hazában a kincses tehetségű magyarságnak, mely a háború vértengeréből erejének tudatára ébredve emelkedett ki, győzni kell, diadalmaskodni kell az egész világ elismerése mellett. És ha már gazdag földi javakat nem hagyhatok is két fiamra, kik négy évig küzdve szenvedtek a harctéren, az új, önérzetesebb, tisztább, erős magyar idők fordultával ők s talán még én is élvezhetem azt a legízesebb magyar kenyeret, melyről immáron szoborrá dicsőült *Pósa Lajos* barátom ezt a dalt írta hozzám:

„Köszöntelek szívből magyar művészetnek
 Derék vitéze.
 Zárd be ezt a kis dalt a szíved mélyébe,
 Lelkem javarésze.
 Szegény költő vagyok, adni e kis dalnál
 Nem tudok egyebet.
 Bárcsak adna a sors neked is, nekem is
 Könnytelen kenyeret.”